

MARTFŰ: EGY CIPŐGYÁRTÓ KISVÁROS MŰLTJA ÉS PERSPEKTÍVÁI

MOLNÁR ERNŐ

MARTFŰ: PAST AND PERSPECTIVES OF A SHOEMAKER TOWN

Abstract

Martfű is a small town which was raised by a shoe factory founded by the Czech Baťa company following global expansion strategy in the first decades of the 20th century. Despite the shrinkage of the footwear industry after the change of regime, the town remained one of the biggest centres of the sector in Hungary producing footwear products as well as tools for footwear production. Two factories of the food industry established in the 1980s and thermal tourism developed after 2000 are playing important roles in the necessary diversification of the local economy. In the development strategy of Martfű created by the local government having active role in the economic renewal, there are three main goals: (1) preservation of the traditional industrial culture (footwear industry), (2) strengthening of processing of agricultural raw materials and waste as well as (3) diversification of tourism (sport and active tourism). Though the industrial employment of the town had a strong decline, Martfű is integrated into the settlement network first of all by its economic and employment function.

Keywords: industrial town, footwear industry, structural change, diversification

Bevezetés

Az iparosodás folyamata Nyugat- és Kelet-Európában is kitermelte az új város jelenségét. Az új városok között akad a magángazdaság által létrehozott, és – a 20. század második felében, Nyugaton és Keleten egyaránt – állami szerepvállalással kialakított település. Az eltérő jellemvonásokat mutató rendszerek keretei között épített új városok közös sajátossága, hogy társadalmi célok motiválták alapításukat. Míg azonban Nyugaton a gazdaság és társadalom térbeli koncentrációjából származó problémák orvoslása (decentralizáció), addig Keleten a gazdaság (nehézipar) erőltetett ütemű fejlesztése és a társadalmi viszonyok gyökeres megújítása, a szocialista életmód kereteinek megteremtése volt a fő szempont (fejlesztés) (SZIRMAI V. 1988). A nyugati új városokkal több ponton is hasonlóságokat mutató, ún. szocialista városok ismérvei közül (1) redisztribúciós rendszerben elfoglalt kedvezményezett pozíciójuk, (2) elmaradott térségek iparosításában játszott szerepük, (3) ipari funkciójuk egyoldalúsága (és viszonylag homogén társadalmuk), (4) valamint kialakításuk során a modern városépítészeti elvek érvényesítése emelhető ki (GERMUSKA P. 2004).

Az ipari funkció meghatározó jellege, a városi tradíciók hiánya, sajátos összetételű, sokáig nagyon fiatal társadalma, illetve a város keletkezésének körülményei alapján, egyes vélemények szerint, Martfű szocialista iparvárosnak tekinthető (BELUSZKY P. 1999). Más megközelítésben, bár a település nagyban hasonlít a szocialista városokhoz, redisztribúciós rendszerben elfoglalt kedvezőtlenebb pozíciója miatt nem tartozik e kiemelt városkörbe. Utóbbi érvelés fontos eleme a Martfű gazdasági alapját képező könnyűipar állami fejlesztéspolitikai gyakorlatban betöltött – nehéziparhoz képest – szerényebb szerepe, illetve a szocialista időszakban fejlesztési források megszerzésének feltételét képező városi cím késői elnyerése (GERMUSKA P. 2004). Szolnok és Tiszaföldvár közelsége fontos szerepet játszott abban, hogy – Ajkával, Dunaújvárossal, Kazincbarcikkával, Komlóval, Oroszlánnyal,

Tiszaújvárossal vagy Várpalotával ellentétben – nem tudott megyéje jelentősebb városai közé nőni, városi funkcióinak fejlettsége korlátozott maradt (BELUSZKY P. 1999; GERMUSKA P. 2004; SEBŐK B. 2009).

A könnyűipar – bár a közelmúltig számos hazai település gazdaságában hangsúlyosan jelen volt – kevés város gazdaságát határozta meg Martfűhöz hasonlítható mértékben: főként a Dél-Dunántúlon (Bonyhád, Simontornya, Tolna) lehet találni hasonló, a rendszerváltás után többnyire stagnáló-hanyatló szereplőket (BELUSZKY P. 1999; PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. 2006). Nemcsak a *monofunkciós iparváros problémakörének* nemzetközisége helyezi szélesebb földrajzi kontextusba Martfű vizsgálatát, hanem az a tény is, hogy a város egyike azon 33 településnek a világon, melyek a csehországi Baťa vállalat egykori és jelenlegi cipőgyárainak telephelyeként fejlődtek (company town). Életükben – több esetben – meghatározó szerepet játszott a vállalat. E települések bő egyharmada Kelet-Közép-Európában, Csehországban (Zlín, Sezimovo Ústí, Třebíč, Zruč nad Sázavou), Szlovákiában (Bossány, Érsekújvár, Liptószentmiklós, Simony, Szvit), Lengyelországban (Chełmek), Horvátországban (Borovo) és Magyarországon (Martfű) található. De van ún. Baťa-város Svájcban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Belgiumban, Hollandiában, Kanadában, az USA-ban, Brazíliában és Indiában is. Ugyanakkor legnagyobb számban ezek a települések alapítáa az 1930-as és 1940-es években történt (JAMRIK L. 2011; LEGÁT T. 2012).

E tanulmány a ma is főként ipari-foglalkoztatási funkciói miatt jelentős Martfű gazdasági alapjainak vizsgálatára fókuszál. Középpontjában a város életében meghatározó szerepet játszó cipőgyártás, illetve a gazdasági diverzifikációt előmozdító ipari és szolgáltató tevékenységek rendszerváltás előtti és utáni fejlődése áll. A fő kérdés az, hogy milyen mértékben tudta megőrizni pozícióját a település az erősen leépült lábbeli-gyártás telephelyeként, illetve, milyen eredményekkel jártak a város gazdaságának több lábra állítását/szerkezetváltását célzó kezdeményezések? Szempontként jelenik meg a gazdasági átalakulás város életére és megyei városok között elfoglalt pozíciójára gyakorolt hatásainak megjelenítése is. A tanulmány – szakirodalmi források, településfejlesztési dokumentumok, valamint statisztikai adatok mellett – a Tisza Cipőgyár évtizedeken át kiadott üzemi újságjából, a mai „Martfű” című helyi lapból, a városi honlapról, továbbá a település polgármesteri hivatalában, illetve a Lorenz Shoe Group üzemében tett látogatások során gyűjtött információkra épül.

Cipőgyártásra épült település

Jan Antonín Baťa (e. Batya), cseh cipőgyáros, vállalatának terjeszkedési politikája keretében, a magyar piacra történő betörés szándékával, 1940-ben Martfűn vásárolt területet egy új cipőgyár felépítéséhez. Több környékbeli település (Kunszentmárton, Sentes, Törökszentmiklós) versenye ellenére lett Martfű a befutó. A telephely kiválasztását a terület *közlekedés-földrajzi helyzete* (közút, vasút és vízi út), a rendelkezésre álló *olcsó munkaerő*, illetve az üzem építéséhez építőanyagot szolgáltató, helyi agyaglencsére települt *tégलगyár* határozta meg. A gyár helyének kijelölésében emellett szerepet játszott a kormányzati akarat is, amely támogatásának feltételül szabta a beruházás kevésbé fejlett térségben történő megvalósítását. 1942-ben indult az időközben hadiüzemmé nyilvánított, akkoriban elsősorban katonai bakancsokat gyártó CIKTA Cipőgyár termelése (HEGEDŰS K. 1974; SEBŐK B. 2009; M. GULYÁS J. 2010).

A tulajdonos Baťa azonban – más alapításaihoz hasonlóan – Martfűn sem csupán cipőgyárban gondolkodott. Eredetileg 14-16 ezer lakossal számolt zöldmezős beruházás keretében létrehozandó telepén, amelynek terve – a gyáron és a munkáslakásokon kívül –

kultúrház, iskola, egészségház, templom, továbbá Tiszaöldváraig vezető villamos vonal, tiszai hajókikötő és repülőtér építését is tartalmazta. Elképzelései a II. világháború idején csak részben valósulhattak meg (JAMRIK L. 2011; LEGÁT T. 2012): 1949-ben több mint 1500 fő élt a Tiszaöldvár közigazgatási területéből 1950-ben kivált, községgé szerveződött Martfűn.

A II. világháború után helyreállított gyár – államosítása után – 1950-től *Tisza Cipőgyár* Nemzeti Vállalat néven folytatta tevékenységét. Az 1970-es évekig nagyarányú növekedés következett a gyár életében. 1949-ben mintegy 800 fő, közel 700 ezer pár lábbelit állított elő az üzemben, majd az 1970-es évek elejére 5000 fő fölé emelkedett a foglalkoztatás, a gyártott lábbelik darabszáma pedig meghaladta a 10 millió párat. Itt működött Magyarország legnagyobb talpgyára is (33 millió pár gumitalp). Hazánk egyik legnagyobb cipőgyára több önálló vállalaton belüli egységet („A”, „B”, „C”, „E” gyárak) működtetett, de üzeme volt Debrecenben („D” gyár), Kunszentmártonban („K” gyár) és 1975-től Mezőtúron („M” gyár) is (1. kép). 1989-ben, a Minőségi Cipőgyár tiszakeszi üzemének integrálásával tovább gyarapodott a cég telephelyeinek száma.

1. kép A Tisza Ipartelep („A” gyár) napjainkban; a szerző felvétele
Photo 1 The factory „A” of the Tisza Industrial Site nowadays; author’s photo

A gyár életében már az 1960-as évek végétől jelentős szerkezeti változások történtek. A vásárlói igények minőségi termékek felé tolódása komoly forgalomcsökkenést eredményezett a főként olcsó tömegcipők gyártására szakosodott vállalat életében. Az első cipész generáció kiöregedésével komoly létszám- és szakemberhiány lépett fel, míg az eszközök előregedése műszaki-technikai problémákat generált. A kihívásokra a géppark modernizálásával, a munkaszervezés fejlesztésével és a termékszerkezet változtatásával reagált a cég (az új gazdasági mechanizmus keretében a nagyvállalatok önállósága jelentős mértékben növekedett, a IV. ötéves terv könnyűipari rekonstrukciót támogató programja pedig kedvező feltételeket teremtett). Ekkor született sportcipők gyártására fókuszált együttműködésük a nyugat-német ADIDAS céggel (majd, az 1980-as évek elején a kényelmi cipőket gyártó, szintén nyugat-német Salamander vállalattal), mely ékes bizonyítéka a könnyűiparban

– devizatermelés szándékával – már rendszerváltás előtt megjelenő bér munkának. A nyugati cégekkel kibontakozó kooperáció feltétele és hozadéka volt a technológiai megújulás, mely egyrészt (tőkés relációban is) jelentős termelőeszköz és nyersanyag importot generált, másrészt hozzájárult a gyár versenyképességének növeléséhez. A nyugati iparági szereplőkkel folytatott kooperáció bázisán önálló márkaépítésbe kezdett a vállalat: saját fejlesztésű sportcipőik értékesítése érdekében 1971-ben új logót készítettek, és az 1980-as évek végéig 20 egységből álló hazai üzlethálózatot építettek ki. Az 1980-as években, a Magyarországon forgalmazott lábbelik egyharmada a Tisza Cipőgyár üzemeiből került ki (M. GULYÁS J. 2010), miközben kiemelkedő volt szocialista és tőkés országokba irányuló exportja is.

Az V. ötéves terv első évében például 2,5 millió pár nyugati, illetve 2 millió pár szocialista országokba (főként Szovjetunióba) szállítandó áru szerepelt napirenden (Tisza Cipő 1976/1). Ugyanekkor – jelezvén a nyugati exporttal kapcsolatos kihívásokat – jelent meg célkitűzésként „a tőkés export gazdaságosságának javítása” és „a tőkés importanyagokkal való takarékoság fokozása” (Tisza Cipő, 1976/25-26).

A cipőgyár kezdettől fogva jelentős szerepet játszott a település infrastruktúrájának fejlődésében. Martfű magja az 1940-es évek gyáralapításához kötődő ún. Bata-lakótelep. A II. világháború után újabb lakótelep épült a régebbi folytatásában, de igazi városközpont kialakítására csak az 1990-es években, a lakótelepek, a családi házas városrész (Óváros), és a cipőgyár területének találkozási pontján történt kísérlet (római katolikus és református templom, városháza, köztér). A cipőgyár felépülése általános iskola és szakiskola alapítását vonta maga után (Cikta Munkásiskola): az országban elsőként Martfűn kezdődött cipőipari szakközépiskolai képzés (1960-as évek) és technikusképzés (1980-as évek). A gyár az 1950-es és 1960-as években bölcsődét, óvodát és színházteremmel felszerelt művelődési házat alapított (2. kép), fontos szerepe volt az egészségügyi szolgáltatások kiépítésében, fenntartotta a lakásállomány jelentős részét, a strandot, a sportpályákat, a közutak egy részét, illetve működtette a dolgozók tájékoztatását szolgáló Cikta (majd Tisza Cipő) Újságot (M. GULYÁS J. 2010). Nagyban köszönhető az egykori nagyvállalat jóléti intéz-

2. kép A művelődési központ épülete Martfűn; Forrás: a szerző felvétele
Photo 2 The community centre in Martfű; Source: author's photo

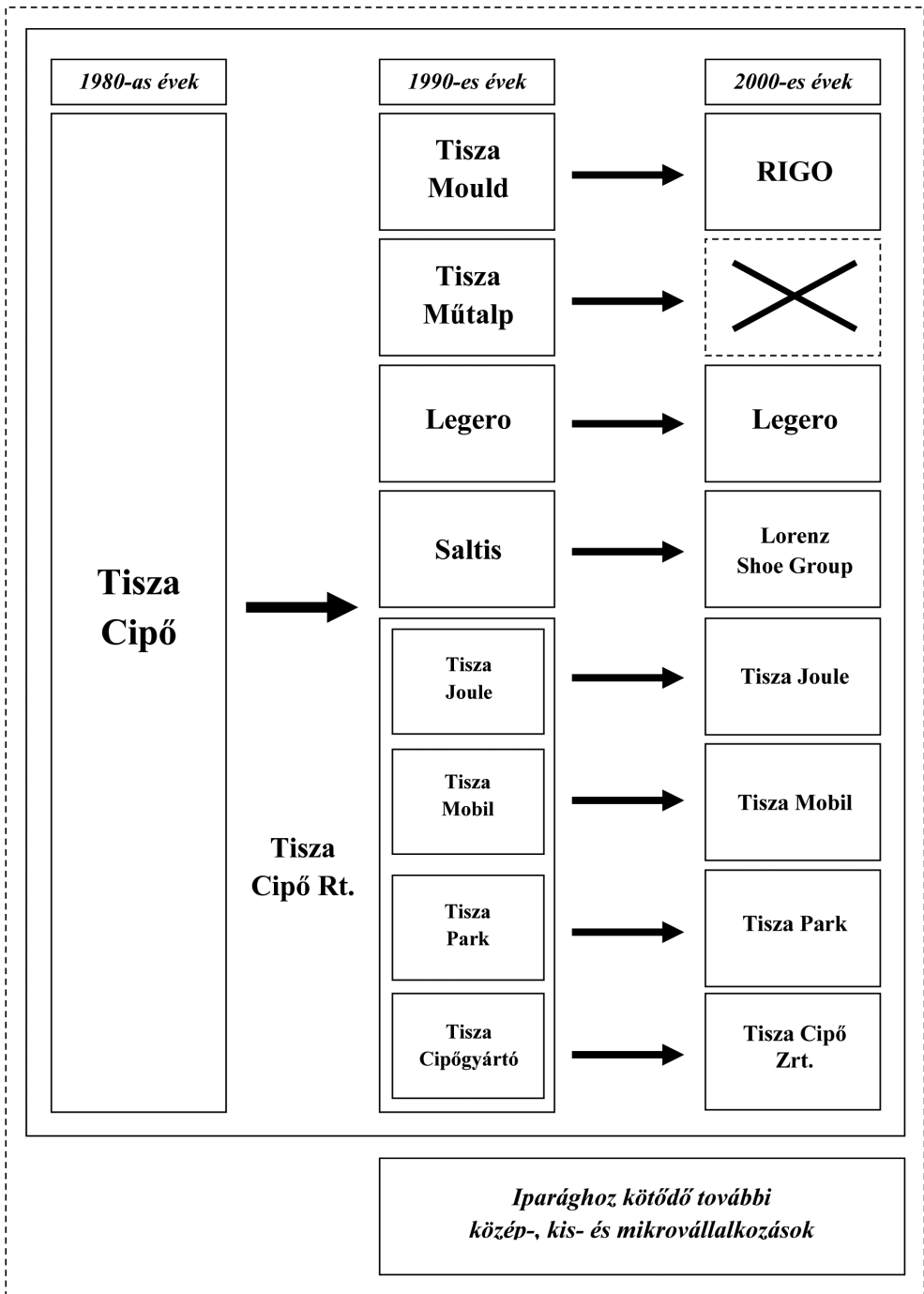
kedéseinek, hogy Martfű *kommunális infrastruktúrájának kiépítettsége ma is a jobbak közé tartozik* megyéjében.

Már a piacgazdasági átalakulás elején Martfű is szembesült azokkal a kihívásokkal (belföldi és külföldi piacok zsugorodása, élőlomka terheinek növekedése), melyek a hazai cipőgyártás mennyiségi visszaesését és komoly szerkezeti átalakulását – a saját termékek előállításának feladását, a bérmlomka nagyarányú elterjedését – eredményezték (MOLNÁR E. 2013). A Tisza Cipőgyár átalakítását, az állami tulajdon leépítését a *nagyvállalat divíziókba szervezésével és részenkénti eladásával valósították meg*. 1990-ben Tisza Mould Kft. néven önállósult a szerszámgyártó részleg, majd 1991-ben létrehozták az állami tulajdonú Tisza Cipő Rt. vállalatot, melynek tevékenységét önálló elszámolású egységekbe szervezték (1. ábra). A bérmlomkázatok által szállított nyersanyag, valamint a speciális gépek beszerzéséhez nyújtott segítség a tőkehiánnyal küzdő, és az ágazat csekély jövedelmezősége miatt a felvett hitelek kamatait kitermelni nem képes vállalat működésének finanszírozását, kapacitásainak fenntartását ideig-óráig tette lehetővé. A saját termékek fejlesztése, gyártása és kereskedelme leépült, a bolthálózatot eladták (VOLTÉR E. 1999; M. GULYÁS J. 2010).

Az 1990-es években a külföldi tőke tulajdonosként is megjelent a vállalat életében: a korábbi bérmlomka-kapcsolatok nyomdokain, 1993-ban az osztrák Legero (Legero-Tisza Kft.), majd – a legtöbb foglalkoztatottal bíró Tisza Komfort Divízió privatizációjával – 1998-ban a német Salamander is bevásárolta magát a cégbe (Saltis Kft.). (Az Adidas és a Tisza Cipőgyár közti kapcsolatok még 1993-1994-ben megszakadtak.) Mindkét cég technológiai fejlesztéseket hajtott végre, és jelentős volumenű termelést relokált Martfűre. 1995-ben magánosították, majd 1999-ben felszámolták a 90%-ban cipőtalpgyártással foglalkozó Műtalp Divíziót (Tisza Műgumi Kft.): tevékenységét azonban egy Rákócziújfaluban működő vállalkozás napjainkban is továbbviszi. Az ezredfordulóra az állami tulajdonú Tisza Cipő Rt. kezében Martfűn egy termelőüzem (a főként állami megrendelésekből élő Tisza Cipőgyártó Kft.), továbbá az önálló egységekbe szervezett, majd privatizált szolgáltató tevékenységek maradtak. A három cipőgyártó vállalkozás együttes foglalkoztatása az 1990-es évek végén 1600 fő körül alakult, amihez a szolgáltatóknál dolgozó mintegy 150 fő, valamint a szerszámgyártó és újonnan indult kis cipőgyártó cégek alkalmazotti köre társult (M. GULYÁS J. 2010).

A hazai cipőgyártás ezredforduló utáni második leépülési hulláma idején (MOLNÁR E. 2013), Martfűn is tovább csökkent a foglalkoztatottak száma. A Salamander 2003-ban a Shoe Fashion Group (ma Lorenz Shoe Group) számára értékesítette gyárát, mely mintegy 750 alkalmazottjával ma is a helyi cipőipar stabil és vezető szereplője. Az osztrák cég legnagyobb cipőgyáraként évente mintegy 1,2 millió pár lábbelit állít elő. A tulajdonos saját márkáit (Ganter, Hassia, Högl) gyártó, női divatcipőket, illetve női és férfi kényelmi cipőket előállító üzem ma is a termelés teljes technológiai sorával (szabásminta, cipőfelsőrész-készítés, aljüzem) rendelkezik, bár az élőlomka-igényes cipőfelsőrész-készítést – a költségcsökkentés és a rugalmas kapacitás-kihasználás érdekében – részben Indiába szervezték ki. A martfűi gyár (a kasszériás termelést is integráló tömeggyártás mellett) az ausztriai központban kitalált új modellek nagyüzemi gyártásra történő adaptációjával, és mintacipők készítésével is foglalkozik, ami a vállalat belső munkamegosztásában elfoglalt komoly pozíciójára utal.

Miután a Legero cipőgyártása – költséghatékonysági okokból – megszűnt, az időközben privatizált Tisza Cipőgyártó Kft-t pedig 2009-ben felszámolták, a Lorenz Shoe Group üzemén kívül csak közepes és kisméretű vállalkozások (kiemelkedik közülük a több mint 50 főt foglalkoztató, helyi tulajdonú Lukács Kft.) foglalkoznak lábbeli-készítéssel, melyek már nemcsak az egykori cipőgyár 12 hektáros telephelyén működnek. A Tisza Ipartelepen működő cégek foglalkoztatottjainak létszáma napjainkra 1200 főre zsugorodott (M. GULYÁS

1. ábra A Tisza Cipőgyár martfői egységének szervezeti átalakulása; Forrás: a szerző szerkesztése
 Figure 1 Organizational transformation of Tisza Shoe Factory in Martfű; Source: author's compilation

J. 2010): a Lorenz Shoe Group gyárán kívül a Legero 190 főt foglalkoztató logisztikai központja, szerszámgyártó vállalkozások (Deszán, RIGO), az egykori cipőgyárból kivált szolgáltató részlegek, illetve néhány, az ipárhoz nem kapcsolódó vállalkozás említhető meg. Martfű – jelentős zsugorodása ellenére is – a *cipőgyártás egyik utolsó hazai bástyája maradt*, miközben termelőeszköz-gyártói más hazai lábbeli gyártó cégek, és a felfutó bőrtermék-gyártók beszállítóiként erősítették meg pozícióikat.

A *bőr- és lábbeli-gyártó ipar szervezeti-szerkezeti átalakulása nem korlátozódott a város közigazgatási területére*, hiszen a kisebb-nagyobb cipőgyártó és kapcsolódó iparágakban működő vállalkozások jelzik, hogy az egykor Martfűn koncentrálódó iparágnak – a szocialista időszak bedolgozói hagyományainak folytatásaként – Cibakházán, Rákócziútfőn és Tiszaföldváron is számottevő hídfőállásai alakultak ki az elmúlt két évtizedben. Továbbá az sem tűnik teljesen véletlen fejleménynek, hogy – külföldi tőkebefektetések nyomán – éppen a Martfűhöz közeli Szolnok vált az autóipari bőrtermék-gyártás egyik jelentős központjává a rendszerváltás után. Az egykor Tisza Cipőgyárhoz tartozott vidéki üzemek közül Mezőtúr és Tiszakeszi pályafutása – megváltozott szervezeti keretek között – napjainkig követhető.

Miközben a település életének szervezésében megszűnt a gyár meghatározó szerepe, *a városvezetés továbbra is Martfűt egyik meghatározó gazdasági pilléréként tekint a cipőiparra*, illetve a kapcsolódó termelőeszköz-gyártásra. 2012-ben – mintegy tízévnnyi szünet után – az önkormányzat, a helyi szakközépiskola és a Lorenz Shoe Group kooperációja keretében újraindították (és önkormányzati ösztöndíjjal népszerűsítik) az igen nagy múltra visszatekintő cipőipari szakképzést. Napirenden van a termelőeszköz-gyártók munkaerő-ellátása szempontjából fontos szerszámkészítő képzés indítása is. Időközben úgy tűnik, hogy a „Tisza” márkanéven forgalmazott termékek gyártása visszatelepül a városba: a 2002 óta márkanév-tulajdonos síófoki székhelyű Clash Kft. csarnokot bérelt az önkormányzattól azzal a céllal, hogy – saját gyártás keretében – 2015 őszétől Martfűn készítse termékeit (Herbály Jánosné: Tisza Cipő saját gyártásban, ismét Martfűn; <http://www.martfu.hu>).

Népesedési folyamatok és foglalkoztatás a cipőgyártás árnyékában

Martfű – munkalehetőségek és átlagon felüli életkörülmények vonzerejére épülő, évtizedekig tartó dinamikus népességnövekedése ellenére – lélekszámában a megye egyetlen korábbi városát sem tudta utolérni. Népesedési mutatói ugyanakkor kedvezően alakultak: az 1980-as évtizedben a megye legtöbb városának migrációs népességvesztésével szemben stabilitás, a korábbi nagyarányú bevándorlás közvetett hatásai miatt magas természetes szaporodás, összességében növekvő népességszám és fiatalos korszerkezet jellemezte. A város mai természetes fogyása a kisebbek közé tartozik, de migrációs vesztesége – a fiatalok elvándorlásával – kimagaslóvá vált az ezredforduló után. Részben e folyamat, részben társadalmának korszerkezeti homogenitása miatt a megye korábban legfiatalosabb városának népessége nagymértékben elöregedett (*1. táblázat*).

A település lélekszáma az 1990-es évek elején érte el maximumát (7600 fő), majd napjainkra 6500 fő alá csökkent. Az 1970-ben nagyközségi, majd 1989-ben városi rangot nyert *Martfű nem tudott kiterjedtebb városi szerepkörre szert tenni az elmúlt évtizedekben*. Az 1990-es évek településhierarchia-vizsgálatai „majdnem-városként” minősítették, ami utal központi funkcióinak hiányos kifejlődésére is (BELUSZKY P. 1999). Az 1970-es évek településhálózat-fejlesztési tervei *részleges középfokú központként*, a Szolnok körül *formálódó agglomerálódó térség alközpontjaként számoltak Martfűvel*, de Tiszaföldvárral együtt jelölték ki a feladat ellátására (TÓTH J. 1993). Az aktuális megyei területfejlesztési

Martfű néhány népességföldrajzi mutatója
Some demographic indicators of Martfű

	Természetes népmozgalom a né- pesség %-ában, az előző évtizedben		Migrációs mérleg a népesség %-ában, az előző évtizedben		60 év feletti népesség a 15 év alatti népesség %-ában	
	1990	2011	1990	2011	1990	2011
Jászberény	-2,8	-6,7	-3,8	2,6	101	193
Karcag	0,8	-3,4	-7,1	-6,1	74	134
Kisújszállás	0,6	-6,3	-4,7	-5,4	78	161
Kunszentmárton	-2,2	-8,2	-4,1	-3,2	102	222
Martfű	8,4	-3,1	-0,1	-8,0	41	216
Mezőtúr	-1,5	-6,9	-4,6	-3,5	92	185
Szolnok	3,1	-2,3	0,7	-4,1	67	177
Tiszafüred	0,8	-6,5	-0,8	0,1	74	186
Törökszentmiklós	-0,4	-4,7	-6,6	-3,9	87	163
Túrkeve	1,0	-5,8	-8,5	-7,4	74	167

Forrás: KSH adatok / Source: data of CSO Hungary

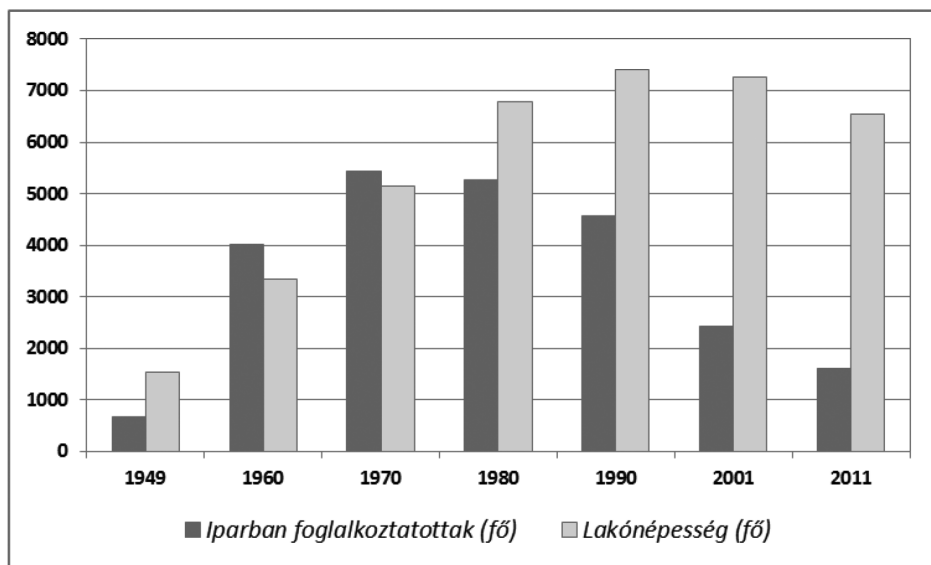
koncepció készítése során a várost ugyancsak Szolnok funkcionális várostérségének egyik alközpontjaként kezelték (Térségfejlesztési előtanulmány Szolnok – Törökszentmiklós – Martfű térségre 2013).

A település növekedése nem tartott lépést a martfűi gyár bővülésével, ezért annak megfelelő munkaerő-ellátása csak ingázás révén volt lehetséges (2. ábra). 1967-ben a cipőgyári dolgozók 60%-a volt napi ingázó, akik főként Tiszaöldvállról (32%) és Rákóczi-falváról (11%) jártak be (HEGEDŰS K. 1974). A jelenség később is jelentős maradt: 1990-ben Martfű ipari dolgozóinak fele továbbra is bejáró, ugyanakkor Tiszaöldvállról (25%) és Kengyelről (11%) ingázott a legtöbb dolgozó (ekkor már nemcsak a cipőgyárba). A martfűi ipar munkaerő-vonzásának földrajzi hatóköre – a térség városaiban végrehajtott ipartelepítés hatására – némiképp szűkült: míg korábban Kunszentmártonból és Törökszentmiklósról is számottevő létszámban érkeztek a bejárók, a rendszerváltás időszakára a fő kibocsátók kivétel nélkül a szomszédos települések (a kiemelték mellett Cibakháza és Rákócziújfalú) voltak.

A vállalat által foglalkoztatottak teljes létszáma – a vidéki telephelyek dolgozóival együtt – a 7000 főt is meghaladta virágkorában (HEGEDŰS K. 1974; TÓTH J. 1993; SEBŐK B. 2009; M. GULYÁS J. 2010). A cipőgyár – elsősorban a cipőfelsőrész-készítés munkaerőigényének biztosítása érdekében – az 1980-as években kiterjedt kooperációt folytatott a tágabb környék termelőszövetkezeteivel (Cegléd, Cibakháza, Jászsalszentgyörgy, Kenderes, Nagykőrű, Rákóczi-falva, Szajol, Tiszaöldvár, Tószeg).

A cipőipar zsugorodása, illetve az élelmiszeripar termelékenység növelésén alapuló fejlődése következtében, csökkenő ipari foglalkoztatás figyelhető meg az 1970-es évek második felétől, mely folyamat a rendszerváltás után felgyorsult. A város korábbi kimagasló iparosodottsága (PÁL Á. 1987) és munkaerővonzása mérséklődött: 1990-ben munkahelyeinek 85%-a, 2001-ben 68%-a, napjainkban 53%-a kötődik a szekunder szektorhoz, miközben

2. ábra Az iparban foglalkoztatottak és a lakónépesség számának változása Martfűn; Forrás: KSH
Figure 2 Changes of the industrial employment and the population in Martfű; Source: CSO Hungary

a városba bejáró dolgozók száma az 1990-es 2650 főről 2011-re 1400 fő alá csökkent (2. táblázat). Martfű ugyanakkor ma is főként iparhoz kötődő foglalkoztatási funkciója révén emelkedik ki környezetéből. Bár helyzete – a korábban jóslotaknak (KISS J. P. – LÓCSEI H. 2005) megfelelően – romlott, megyén belüli pozíciója így is kedvező (2. táblázat), amit

2. táblázat – Table 2

Martfű néhány gazdasági mutatója
Some economic indicators of Martfű

	Helyben dolgozók a foglalkoztatottak %-ában		Munkanélküliek a foglalkoztatottak és munkanélküliek összegének %-ában		Összes belföldi jövedelem a megyei átlag %-ában	
	1990	2011	1990	2011	1990	2011
Jászberény	117	151	1,9	8,5	121	136
Karcag	107	98	4,0	16,5	96	89
Kisújszállás	106	89	1,8	15,8	103	96
Kunszentmárton	104	88	2,2	17,0	86	94
Martfű	153	105	0,9	9,5	123	132
Mezőtúr	97	92	2,7	14,8	93	93
Szolnok	141	126	1,9	11,1	161	141
Tiszafüred	101	89	3,9	16,2	90	99
Törökszentmiklós	96	88	2,3	15,4	98	92
Túrkeve	96	77	2,5	17,6	71	80

Forrás: KSH, NAV adatok / Source: data of CSO Hungary and Hungarian Tax and Financial Control Administration

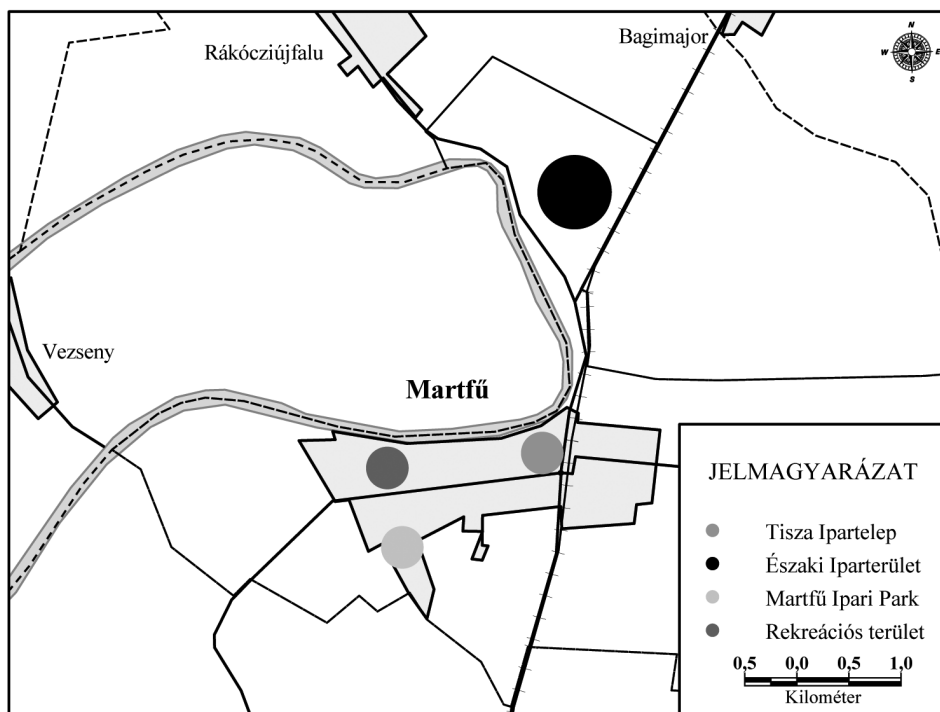
a régió rendszerváltás utáni helyzetét elemző jövedelem-vizsgálatok is alátámasztottak (PÉNZES J. 2011). 2010-ben – Szolnok, Jászberény és Jászfényszaru mellett – (a gazdasági válság, illetve iparüzési adóbevételei jelentős ingadozásai ellenére) Jász-Nagykun-Szolnok megye egyik legnagyobb iparüzési adóbevétellel rendelkező települése volt.

A gazdasági diverzifikáció eredményei

Bár Martfű neve elsősorban a cipőgyártással forrt egybe, gazdaságában az iparág megjelenése előtt és után is akadtak egyéb szereplők. A területen a XX. század első felében több majorság, és tejfeldolgozó üzem is működött. A II. világháború után, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése keretében állami gazdaság (1949), az 1950-es években több termelőszövetkezet alakult, melyek az 1960-as évek elejére a környező települések nagyüzemeibe (Héki Állami Gazdaság, Tiszaföldvári Lenin Tsz) olvadtak. Az ágazatból felszabadult munkaerő fontos szerepet játszott Martfű iparának munkaerő-ellátásában. Téglagyára az 1980-as évek második feléig termelt. További kisebb ipartelemek is működtek a településen, de nagyobb arányú ipari diverzifikációra az 1970-es évek végéig nem került sor (M. GULYÁS J. 2010).

Az 1970-es években több, nagyarányú belföldi (és külföldi) kereslet-növekedéssel szembesült élelmiszeripari ág kapacitás-bővítésének szükségessége és a növekvő mennyiségű mezőgazdasági nyersanyagot termelő Alföld feldolgozóiparának fejlesztési igénye szerencsés módon találkozott (KOVÁCS A.-NÉ 1980; ZOLTÁN Z. 1980; TATAI Z. 1984; KIRSCH J. – SZABÓ L. – TÓTH-ZSIGA I. 1986; SEBŐK B. 2009), ami komoly lehetőséget teremtett az egyoldalúan cipőiparra épült martfűi gazdaság több lábra állítására. A központi beruházás keretében megvalósult növényolajgyárért a térség akkori országgyűlési képviselője, a megyei tanács és a helyi tanácselnök is komoly lobbizást folytatott. A Növényolajipari és Mosószergyártó Vállalat 1980-ban átadott új gyárának kapacitása csaknem akkora volt, mint a vállalat öt régebbi üzemének együttes mérete 1975-ben (KOVÁCS A.-NÉ 1980; KIRSCH J. et al. 1986). Helyi kezdeményezésként született meg az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár, amely a hosszú ideig tervezett, de soha meg nem épített szentesi üzem helyett – több térségbeli mezőgazdasági nagyüzem (a vezető szerepet a Mezőhéki Táncsics Tsz játszotta) és kereskedelmi szereplő összefogásával – az Alföld első sörgyára lett, és 1985-ben kezdte meg működését (R. SZÉKELY J. 2011). Az élelmiszeripari üzemek telephely-választásában meghatározó szerepet játszottak a közúti és vasúti szállítási lehetőségek, a Tisza víznyerés szempontjából fontos közelsége, valamint a térség mezőgazdasági nyersanyagai (napraforgó, repce, szója, árpa) (M. GULYÁS J. 2010). Felépítésükkel megszületett a város második iparterülete (51 hektáros Északi Iparterület – 3. ábra).

A kezdetben cipőipar árnyékában működő *élelmiszeripari üzemek relatív jelentősége megnövekedett a rendszerváltás után*. Az 1992-ben francia Cereol, majd 2002-ben amerikai Bunge kezébe került növényolajgyár a többszöri kapacitás-bővítések nyomán ma Európa egyik legnagyobb és legmodernebb komplex (nyers és finomított étolajat gyártó, illetve palackozó) növényolajgyára. Martfű jelentős munkaadója (bár korábbi 600 fő feletti foglalkoztatása 250 főre csökkent) és legnagyobb iparüzési adófizetője, mely számottevő helyi beszállítói hálózaton keresztül is hozzájárul a város és térsége gazdasági életének élénkítéséhez. A sörgyárban 1991-ben az osztrák Brau AG szerzett idővel növekvő tulajdoni részesedést. 1997-ben Martfű fuzionált a Soproni Sörgyárral: a két gyár 2008 óta a Heineken Csoporthoz tartozik. A martfűi sörgyár a hazai nagyok között kisebbnek számít, és (a korábbi 250 fő után) ma mintegy 100-150 főt foglalkoztat. A város második iparüzési adófizetője. Bár a két vállalat – a cipőgyár jelentős részéhez hasonlóan – transz-

3. ábra Martfű fontosabb ipari és rekreációs terei; Forrás: Németh Gábor szerkesztése
 Figure 3 Main industrial and recreational areas in Martfű; Source: edited by Gábor Németh

nacionális hálózatok részévé vált, s így működésük város határain kívül meghozott döntések függvénye, privatizációjuk a hazai élelmiszeripar átalakulásának sikeresebb fejezetei közé tartozik. Nemcsak a helyi gazdaság stabilnak tűnő szereplői, de szerepet vállalnak Martfű társadalmi életében, kultúrájának, civil szervezeteinek támogatásában is (VOLT E. 1999; M. GULYÁS J. 2010).

A város jövőképében meghatározó szerepet játszó iparvárosi imázs fenntartásában és továbbfejlesztésében *fontos szerephez jut az élelmiszeripar*. Nemcsak a meglévő iparágakhoz (növényolajipar, sörgyártás) kötődő újabb befektetések/szereplők Martfűre csábítását tartják kívánatosnak, de új iparág megtelepítésében is gondolkodnak. Az Északi Iparterületen, a növényolajgyár és sörgyár szomszédságában – tovább erősítendő a település élelmiszeripari profilját – cukorgyár építésének terve körvonalazódik (a létesítmény megvalósítására reális esély a mai kvótarendszer 2016-2017-es cukorgazdasági évben történő kifizetése után nyílhat). Az élelmiszeripar fejlesztésének alapjait továbbra is a térség mezőgazdasági nyersanyag-termelése, a rendelkezésre álló ipari víz, és a város közlekedés-földrajzi helyzete biztosítja (Martfű Városmarketing Stratégia 2014).

A mezőgazdasági termékek feldolgozásának propagálása – az élelmiszeripar mellett – energetikai területen is megfogalmazódik. Martfű jövőképében hangsúlyos elem a „zöld város” gondolata, melynek fontos része a megújuló energiaforrások hasznosítása. A nap- és szélenergia-hasznosítás mellett a térségben keletkező biomassza feldolgozása jelenik meg – gazdaságfejlesztési hozadékokkal is bíró – kezdeményezésként. E gondolathoz kapcsolható Martfű harmadik – mindeddig sikertelen – ipartelep-kialakítási kísérlete. A település déli részén 1998-ban létrehozott, bő 13 hektáros ipari park üresen áll, tervezett bioetanol

üzeme nem valósult meg. Alapinfrastruktúrájának kiépítése a 2014-2020 közötti időszak tervei között szerepel. A Tisza Ipartelepen működő Tisza Joule energiaszolgáltató ugyanakkor a térség mezőgazdasági hulladékait felhasználó biomassza erőmű építését tervezi.

A helyi gazdaság legújabb pillére a termálturizmus, melynek gyökerei szintén az 1980-as évekig vezethetők vissza. A cipőgyár geotermikus energiahasznosítás és fürdőfejlesztés céljával két kutat fúratott, melyek közül a fürdőt tápláló kút 62°C-os, nátriumhidrogén-karbonát-, klorid-, jód- és fluoridtartalmú vizét 2003-ban gyógyvízzé minősítették. A víz hasznosítására épült, magántulajdonban lévő, 13 hektárnyi területű Martfű Termál SPA búvárok, műugrók, szinkronúszók számára is sportolási lehetőséget kínál, emellett felújított strandfürdője, 2009-ben átadott uszodája és csónakázó tava (szabadtéri színpada) érdemel említést. Szomszédságában a Keszlerffy család 1880 körül épült majorjának átalakításával létrehozott Kastélyszálló Panzió, a 2005 óta működő Gyógykemping és Apartmanházak, illetve a 2007-ben indult Termálhotel Martfű kínálnak szálláslehetőséget. 2012-ben, a város szálláshely-kapacitásait csak Szolnok, a Tisza-tavi Abádszalók és Tiszafüred, továbbá két patinásabb fürdőhely (Berekfürdő és Cserkeszőlő) előzte meg a megyében. Vendégforgalom terén is komoly előrelépést ért el, ugyanis a vendégéjszakák száma a legtöbb nagyobb hagyománnyal bíró megyei város értékét is felülmúlta, külföldi vendégéjszakák tekintetében pedig a Tisza-tavi Abádszalók előtt foglalt helyet (3. táblázat). Kicsit elismerése is a termálturizmus fejlesztését célzó helyi erőfeszítéseknek, hogy a 2010-ben készült, észak-alföldi gyógy- és termálfürdők fejlesztését megalapozó fókusz-tanulmány Martfűt – Berekfürdő, Cserkeszőlő, Szolnok és Túrkeve társaságában – az országos és regionális jelentőségű Jász-Nagykun-Szolnok megyei fürdőhelyek közé sorolta. A fellendülő turizmus mintegy 80-90 főt foglalkoztat a városban.

3. táblázat – Table 3

Martfű turizmusának néhány mutatója
Some indicators of Martfű's tourism

	Kereskedelmi és magánzálláshelyek		Vendégéjszakák		Külföldi vendégéjszakák	
	2000	2013	2000	2013	2000	2013
Jászberény	325	268	27 186	11 975	4 406	1 811
Karcag	110	452	5 558	6 997	2 444	1 197
Kisújszállás	25	278	603	15 529	150	1 004
Kunszentmárton	0	42	0	1 981	0	453
Martfű	0	612	0	26 046	0	3 117
Mezőtúr	98	114	1 693	2 449	193	843
Szolnok	1 888	1 385	96 558	84 584	18 449	21 160
Tiszafüred	3 203	3 886	50 324	74 646	27 629	16 044
Törökszentmiklós	492	379	4 149	11 265	2 715	1 174
Túrkeve	274	335	11 927	15 160	7 324	6 960
Abádszalók	3 197	2 959	36 639	20 824	2 941	730
Berekfürdő	1 987	2 404	72 357	103 527	25 314	24 884
Cserkeszőlő	839	2 127	46 016	123 815	31 249	16 089

Forrás: KSH adatok / Source: data of CSO Hungary

A turizmus – a cipőgyártás és élelmiszeripar után – a helyi gazdaság harmadik pilléréként jelenik meg a városfejlesztési dokumentumokban („termálváros”). A gyógyvízre és wellness szálláshelyekre épülő egészségturizmus pozícióinak erősítése mellett egyéb irányok is megfogalmazódnak az ágazat fejlesztése kapcsán. A strandon és környezetében koncentrálódó, jó színvonalú infrastruktúrára építve a sportturizmus felfuttatása az egyik ilyen prioritás (verseny- és szabadidős sport, különös tekintettel a vízi sportokra, a horgászatra és a kerékpározásra). A tágabb értelemben vett aktív szabadidőtöltés (természetjárás, vízi turizmus, táboroztatás) feltételrendszerének fejlesztésében is fantáziát lát a város, melynek fontos alapja lehet a Tisza folyó. Martfű rendelkezik kikötő létesítésére vonatkozó engedéllyel, tanösvény kiépítését tervezi a folyó teljes belterületi szakaszán, a tiszavirágzás jelenségében pedig a városvezetés nemzetközi piacon is értékesíthető turisztikai termék kialakításának lehetőségét látja. Ezen elképzelésekhez kapcsolódik a fürdő és a sportlétesítmények környezetébe tervezett összefüggő, rekreációs célokat szolgáló zöldterület. Említés szintjén megjelenik a városfejlesztési dokumentumokban a hivatás- és konferenciaturizmus is (Martfű Város Integrált Városfejlesztési Stratégia 2013).

Bár a turizmusfejlesztési elképzelések között nem igazán szerepel a kulturális örökség gazdasági célú hasznosítása, a létező hazai és külföldi kezdeményezések tapasztalatai alapján, joggal vetődhet fel a kérdés, hogy vajon Martfű adottságai (cipőipari kultúrára épülő egykori Bat’a/Tisza „company town”, egységes városépítészeti elgondolásokat megjelenítő településközponttal) alkalmasak lehetnek-e turisztikai termék kialakítására? Mindenesetre, a városvezetés – hagyományörző és közösségépítő szándékkal – hangsúlyt helyez a Bat’a-gyökerek tudatosítására. Bat’a- emlékbizottság alakult, teret és utcát neveztek el a gyár- és városalapítóról, szobrot avattak tiszteletére, melynek leleplezésén a gyáros családja és a cseh állam képviselői is részt vettek. Helytörténeti kiállítást hoztak létre, és helyi védelem alá helyezték a jelentős ipartörténeti értéket képező, rehabilitáció előtt álló Bat’a-lakótelepet.

Kitekintés a jövőre

Martfű pályafutása évtizedekig egyetlen iparág egyetlen vállalatához kötődött, melyet az 1980-as években iparági (élelmiszeripar), majd az 1990-es években vállalati diverzifikáció (cipőgyár decentralizált átalakulása) követett. Hagyományos cipőgyártása egyike az alacsony munkaerőköltségekkel bíró telephelyek globális versenyének leginkább kitett iparágainknak, és ennek megfelelően – a hazai trendekbe simulóan – leépülés jellemezte az elmúlt két évtizedben.

A város gazdasági megújulási törekvéseiben mind az állam, mind a városvezetés jelentős szerepet játszott az elmúlt évtizedekben. Bár az állam direkt irányító szerepe megszűnt, (könnyűipari) iparági szempontokat nélkülöző gazdaságpolitikájával, illetve privatizációs stratégiájával (helyi menedzsment számára biztosított önállóság a 2007-ig megmaradt állami tulajdonrész ellenére) volt a legközvetlenebb hatással Martfű gazdaságának átalakulására. Struktúraalakító szerepe a település gazdasági diverzifikációját erősíteni hivatott ipari park cím odaítélésében, illetve a regionális politika intézményrendszerén keresztül kiutalt hazai és EU-forrásokban érhető tetten (a legjelentősebb, helyi vállalkozás által megvalósított beruházás a fürdőfejlesztés volt). A helyi állam – a gazdasági átalakulás részsíkureinek köszönhetően – az átlagosnál nagyobb anyagi mozgástérrel alakítja sorsát. Városfejlesztési elképzelésein túl, ipari ingatlanok tulajdonosaként, szakképzés szervezésében játszott szerepe révén, illetve a helyi vállalkozásfejlesztési alap felállításával járul hozzá leginkább a gazdaság megújulásához. A kulcságazatok földrajzi beágyazódása (bőr- és cipőipar térségi szintű megjelenése, környék mezőgazdasági nyersanyag-termelése,

turizmus Tisza-völgyi lehetőségei) miatt ugyanakkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a martfűi gazdaságfejlesztési elképzelések megvalósítása a térség más helyi állami és nem állami szereplőinek együttműködését is igényli. Különösen érdekes kérdés lehet a jövőben Martfű pozícionálása Kecskemét és Szolnok térségének formálódó gazdaságfejlesztési kooperációján belül.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet szeretném kifejezni KISS EDIT polgármester asszonynak (2010-2014) és munkatársainak a várossal kapcsolatos információgyűjtéshez nyújtott segítségével, továbbá FRANZISKA RÖBER ügyvezető asszonynak, aki 2013-ban lehetővé tette a Lorenz Shoe Group gyárának meglátogatását.

MOLNÁR ERNŐ

DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen
molnar.erno@science.unideb.hu

IRODALOM

- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 584 p.
- GERMUSKA P. 2004: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. – 1956-os Intézet, Budapest. 237 p.
- HEGEDŰS K. 1974: Tisza Cipőgyár Martfű. – A Damjanich János Múzeum közleményei 36–37. Szolnok-Martfű. 216 p.
- JAMRIK L. 2011: Martfű és még 32 város két paraszti származású cseh fiútestvér pénzéből épült fel. http://falanszter.blog.hu/2011/03/02/martfu_es_meg_32_varos_ket_paraszti_szarmazasu_cseh_fiutestverpar_epult_fel (2014.05.31.)
- KIRSCH J. – SZABÓ L. – TÓTH-ZSIGA I. (szerk.) 1986: A magyar élelmiszeripar története. – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 629 p.
- KISS J. P. – LÖCSEI H. 2005: A Tiszamente jellegadó kistérségei. – In: NEMES NAGY J. (szerk.): Régiók távolról és közléről (Regionális Tudományi Tanulmányok 12.). ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 83–141.
- KOVÁCS A.-NÉ 1980: A mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripari feldolgozás összhangja Szolnok megyében. – Területi Statisztika 30. 5. pp. 443–451.
- LEGÁT T. 2012: Martfű és a cseh multi. Cipőt a cipőgyárból. <http://m.magyararancs.hu/lokal/cipot-a-cipo-gyarbol-78343> (2014.05.31.)
- M. GÜLYÁS J. (szerk.) 2010: Martfű: képes várostörténet. – Martfű Város Önkormányzata, Martfű. 252 p.
- MOLNÁR E. 2013: Egy zsugorodó iparág újrapozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. – Tér és Társadalom 27. 4. pp. 95–113.
- PÁL Á. 1987: Bács-Kiskun és Szolnok megye iparának területi szerkezete. – Alföldi Tanulmányok 11. Békéscsaba. pp. 225–246.
- PÉNZES J. 2011: Északkelet-Magyarország jövedelmi térszerkezetének változásai a rendszerváltás után. – Területi statisztika (51), 2. pp. 181–197.
- PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. 2006: Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. – Földrajzi Értesítő 55. 1-2. pp. 87–108.
- R. SZÉKELY J. 2011: Öröklök hagyom. Dr. Pálffy Dezső visszaemlékezései. Budapest. 140 p.
- SEBŐK B. 2009: Az Alföld iparosítása – Szolnok megye példáján (1950-1970). Esettanulmány. SZTE Történettudományi Doktori Iskola, Szeged. 259 p.
- SZIRMAI V. 1988: „Csinált” városok. – Magvető Kiadó, Budapest. 239 p.
- TATAI Z. 1984: Az Alföld iparosításának negyedszázada. – Területi Statisztika 34. 2. pp. 167–183.
- TÓTH J. (szerk.) 1993: A szolnoki agglomeráció. – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 389 p.
- VOLTER E. 1999: A szolnoki agglomeráció nagyvállalatai az átmenet időszakában. – Földrajzi Értesítő 48. 3-4. pp. 333–353.
- ZOLTÁN Z. (szerk.) 1980: A változó Alföld. – Tankönyvkiadó, Budapest. 176 p.

- A Tisza Cipőgyár első export-megállapodása az USA-val. A hazai tőkéskivitel felét Martfűről szállítják. – Tisza Cipő, XV. évfolyam, 1. (1976. január 16.), p. 5.
- Lépéselőnyben. – Tisza Cipő XV. évfolyam, 25-26. (1976. december 23.), p. 1.
- Az Észak-alföldi régió gyógy- és termálfürdőinek stratégiai fejlesztését megalapozó fókusztanulmány (2010). – Észak-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség, Debrecen. 76 p. http://www.eszakalfold.hu/userfiles/hun/fejlesztési_dokumentumok/fokusztanulmany/fokusztanulmany_thermal.pdf (2014.05.31.)
- Bata Lakótelep Rehabilitációjának Akcióterületi Terve. 236 p. <http://www.martfu.hu/?module=news&action=getfile&fid=194561> (2014.05.31.)
- Martfű Fenntartható Energetikai Akcióterve (2011). – ENEREA Észak-alföldi Regionális Energia Ügynökség Nonprofit Kft., Debrecen. 152 p. <http://www.martfu.hu/index.php?module=docs&action=getfile&id=3131> (2014.05.31.)
- Martfű Város Integrált Városfejlesztési Stratégia (2013). 356 p. <http://www.martfu.hu/?module=news&action=getfile&fid=194560> (2014.05.31.)
- Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Területfejlesztési Koncepció (helyzetfeltárás összefoglalója) (2013). – Város Teampannon Kft. 21 p. http://www.terport.hu/webfm_send/4084 (2014.05.31.)
- Térségfejlesztési előtanulmány Szolnok – Törökszentmiklós – Martfű térségre (2013). – Gazdaságfejlesztő és Innovációs Nonprofit Kft., Szolnok. 46 p. http://www.jnszm.hu/feltolt/File/tfi/Tervezes/szolnok_torokszentmiklos_martfu_2013_03_11_kozgyulesre.zip (2015.01.12.)